

MAJSKA KONFERENCIJA O
STRATEGIJSKOM MENADŽMENTU

STUDENTSKI SIMPOZIJUM O
STRATEGIJSKOM MENADŽMENTU

**Z B O R N I K
R A D O V A**

Zaječar, 26-28. maj 2011. godine

Naučni odbor - Scientific Board (SB) Konferencije:

Prof. dr Živan Živković, University in Belgrade, Technical faculty in Bor, **President of the SB.**
Prof. dr Aljaž Ule, University of Amsterdam, Faculty of Economics and Business, CREED - Center for Research in Experimental Economics and political Decision-making, The Netherlands, **vice-president of the SB .**

Članovi SB-a:

Prof. dr Darko Petkovic, University of Zenica, Bosnia and Herzegovina
Prof. dr Peter Schulte, Institute for European Affairs, Germany
Prof. dr Michael Graef, University of Applied Sciences Worms, Germany
Prof. dr Jaka Vadnjaj, GEA College Ljubljana, Slovenia
Prof. dr Petar Jovanović, Faculty of the organizational sciences (FON); Belgrade
Prof. dr Dragana Živković, University of Belgrade, Technical faculty in Bor
Prof. dr Geert Duysters, ECIS (Eindhoven Centre for Innovation Studies), Eindhoven University of Technology, Eindhoven, The Netherlands
Prof. dr Michale. D. Mumford, The University of Oklahoma, USA
Prof. dr John. A. Parnell, School of Business, University of North Carolina-Pembroke, Pembroke, USA
Prof. dr Antonio Strati, Dipartimento di Sociologia e Ricerca Sociale, Universities of Trento and Siena, Italy
Prof. dr Milorad Banjanin, Faculty of technical sciences, Novi Sad
Prof. dr Radomir Bojković, Faculty for industrial management, Kruševac
Prof. dr Ljubiša Cvetković, Technological faculty, Leskovac
Doc. dr Aca Jovanović, University of Belgrade, Technical faculty in Bor
Prof. dr Rajesh Piplani, Center for Supply Chain Management, Nanyang Technological University, Singapore
Prof. dr Musin Halis, University of Sakarya, Business and Administration Faculty, Serdivan, Turkey
Prof. dr Rekha Prasad, Faculty of Management Studies, Banaras Hindu University, India
Prof. dr Ofer Zwikael, School of Management, Marketing and International Business ANU College of Business and Economics The Australian National University, Australia

Organizacioni odbor konferencije MKSM2011:

Doc. dr Ivan Mihajlović, *predsednik Organizacionog odbora*
Doc. dr Snežana Urošević, *zamenik predsednika Organizacionog odbora*
Doc. dr. Ivan Jovanović, *zamenik predsednika Organizacionog odbora*
MSc. Milijić Nenad, PhD student, *zamenik predsednika Organizacionog odbora*

Organizacioni odbor studenata:

Doc. dr Đorđe Nikolić, *predsednik Organizacionog odbora*
MSc. Predrag Đorđević, PhD student, *zamenik predsednika Organizacionog odbora*

JEDINICE BIZNISA I EKO-ETIČKI STANDARDI

Dejan Donev

Fakultet za binis administracije – Kumanovo

Mihail Cakov 13/1-9 Skopje

Izvod

Efikasno, mehanizirano, moderno industrijsko društvo je istovremeno i najproduktivnija ljudska zajednica do sada. Ljudi nikada nisu imali više mogućnosti za stvaranje roba i bogatstava kao u poslednjim decenijama postindustrijske epohe. Ali u isto vreme nikada do sada nijedna industrija, biznis nisu učinili takve štete i toliko narušili ekološku ravnotežu. Zbog toga su poslovnim zajednicama i onima koji učestvuju u suvremenom biznisu neophodne nove i šire perspektive. Neophodno je preocjeniti cjelovitu perspektivu produktivnosti, kao i svega drugoga na polju biznisa. Ovo treba biti pragmatični zahvat, ali i etički - sve treba biti balansirano holističkim razmišljanjem. Stvaranje i djelovanje poslovnih zajednica, koje će se pokraj profita rukovoditi i etičkim motivima i bioetičkim vrijednostima, a istovremeno će povijesti i računa o životnom okolišu, jest korisno za sve.

Biznis i, posebno, industrija trebaju slijediti određene etičke i ekološke bazične standarde pri ocjenjivanju i djelovanju. Od ogromnog je značaja, da se proširi ekološko-etička percepcija u poslovnim zajednicama. Pokraj čisto profitabilne motivacije kompanije nužno moraju imati i šire ljudske i društvene, kao i altruističke svrhe. Za to je potreban holistički pristup i sposobnost percepcije iz drugog ugla djelatnika kao ličnosti i kompanije kako velikog čimbenika u ekološkom sustavu. I u biznisu se, u ostalom, radi o čovječanstvu, što od svijtu traži viši dosjieg moralne ocjene, jer pred budućnošću je strašna prijetnja. Eko-etički sustav, kako svojevrsna dimenzija ljudske opstojbe, treba imati najviši prioritet, tj. skrb za opću zaštitu prirode i okoliša uvijek treba da bude u prvenstvu u odnosu na niže oblike kratkoročnih djelovnih mogućnosti. U ovom kontekstu na obzru su slijedeći viši bioetički standardi:

I. treba djelovati na način kojim biznis i produkcija neće predstavljati opasnost za persistentno postojanje čovječanstva i za uništavanje ličnosti kao najvišeg oblika života;

II. pri vođenju biznisa treba zaštititi i unapređivati život kao način opstojbe;

III. vođenje biznisa ne znači uništavanje prirode radi profita kao više svrhe, čemu će pomoći njezino razumjevanje kao jedinstvene osnove života na Zemlji, bez koje gubi smisao svaka vrsta ljudskog djelovanja;

IV. vođenje biznisa tako, što se ni po koju cijenu neće ugroziti biološka raznovrsnost, već će se čuvati živo, a od čovjeka će se tražiti i očekivati odgovornost za zaštitu života. Danas je čovječanstvo suočeno so najvećim izazovom do sada - da spasi prirodu od nepovratnog uništenja. Za tu važnu i visoku zvrhu već duže vremena najveća pažnja je usmjerena na poslovne zajednice - one su osobiti zagađivači i pokretači nezaustavljivog rasta. Rad poslovnih zajednica mora se izmjeniti u prijateljskijem smjeru prema prirodi, zato što se u suprotnom smanjuje kvalitet življenja i ugrožava opstanak svijtu nas.

Da li je moguće napravite ovakvu reorganizacija biznisa bez pritiska i naredbi, putem etičkog i ekološkog osveščivanja, uzdizanjem novih motivacija i pokretačkih snaga? Ne može se ostaviti samo profitu da bude jedini validni motiv djelovanja, dok se baza života (priroda) ostavlja sopstvenoj regeneraciji, koja više nije moguća. Eko-etički standardi u poslovnim djelatnostim i zajednicama trebaju biti nosioci jedne sveobuhvatne etike života. Svi imaju odgovornost, iz svijtu izviru utjecaji, svima je u interesu da razvoj biznisa bude uzmjeren ka čuvanju okoliša u najširem ekološkom smislu. U suprotnom, čemu zarađeno ako se nema uslova za život u kome će se to investirati i uvećati - ako se, pri tom, unište uslovi za vlastito življenje i za pozitivni izraz

zarađenog?! Čovjek se mora, pred svijega i najviše upravo u djelovanju i poslovnim zajednicama, držati etičkih principa, kojima će svoj prirodni životni okoliš sačuvati za svoje dobro življenje, čime će biznis, kao uopće i život, dobiti pravilne podtjecaje i implikacije šire i sustavne perspektive.

EKO-ETIČKE STANDARDE KAO ESENCIJA EGZISTENCIJE DELOVNE ZAJEDNICE

Iako je čovek prirodno biće, sve do prošloga veka nije mnogo razmišljao eko-etički o prirodi, u kojoj su se počele osećati posledice bezmernog trošenja resursa, masovne industrijalizacije i nekontroliranog zagađivanja. Industrisko društvo, novi stadij čovečanstva, nije uzelo u obzir vrednost celine prirodnog sistema jer smatra da stvari i bića u prirodi nemaju vlastitu vrednost po sebi, već samo instrumentalnu vrednost za nas! Time je život postao znatno teži za življenje, a pitanje opstanka već je nad svakom glavom.

Tako su problemi povezani s odnosom čoveka prema prirodi dobili globalne razmere. U tome su smislu stanja u životnom okolišu i ekološka kriza sve češće u centru pažnje ne samo naučnih istraživanja, nego i šire javnosti. "*Ekološka kriza je duboko ušla u razvoj moderne civilizacije, ugrožavajući funkcioniranje biosfere, kako i društva u celosti, čime se dovodi u pitanje opstanak čoveka, i kao prirodnog i kao socijalnog bića*".¹ Uznemirena svest o opstanku čoveka i ostalog živog sveta, kako i o opstanku prirode i Zemlje, kaže da je došlo vreme kada se čovek mora preispitati o svemu onome što pravi nepromišljeno, škodeći sebi i prirodi!

* * *

Krajem 19. veka mnogi su mislioci prognozirali da će u sledećem, 20. veku, veliki broj problema čovečanstva biti rešen i da će nastupiti istinski napredak koji će stvoriti novu vrstu utopije na Zemlji. Među prognozama, koje su se ostvarile bile su pojave telegrafa, telefona, železnica, automobili, električna energija, globalna liberalizacija tržišta, novi načini proizvodnje..., koji su doveli do efikasnog, mehaniziranog, modernog industriskog društva, koje je istodobno i najproduktivnije do sada. Ljudi nisu nikada, u tom smislu, imali mogućnosti za stvaranje bogatstava kao što je to slučaj u zadnjih 150 godina, nakon industriske revolucije.

Ali istodobno, nikada do sada nijedan zanat, proizvodnja, biznis nisu napravili takvu štetu ili toliko narušili ekološku ravnotežu u svojem okolišu kao što su to učinili ovi sadašnji, iako se svest o opasnostima koje izaziva industriski način proizvodnje, a za koju je svojstven brzi ekonomski razvitak, javlja još na početku industrijalizacije i urbanizacije.²

Drugim rečima, "*promene koje dominiraju našom civilizacijom u novije vreme, poteču u svojim najzlobnijim oblicima od industriske revolucije. Ti se oblici mogu sumirati kao*"³:

1. mi protiv našeg okoliša;
2. mi protiv drugih ljudi;
3. najvažnija, jedino važna je jedinka (ili individualna kompanija ili neka nacija)...

Istorija posljednjeg veka je priznala da su se ove ideje jednostavno pokazale pogrešnim preko velikih, ali i konačno destruktivnih dostizanja naše tehnologije i industrije. Niko nije ni pomislio da su mogući svetski ratovi, enormno zagađenje, atomsko oružje, tj. najtamnije strane 20.

¹ Ilija Aceski, *Socijalna ekologija*, Filozofski fakultet, Skopje, 2000, str. 29.

² Detaljno o neodgovarajućim relacijama ekonomije prema ekologiji, posebice o teoriji engleskog ekonomiste Alfreda Marshalla o koncepciji eksterne ekonomije i disekonomije, vidi kod Trajka Slaveskog, *Suvremene ekonomske škole u SAD*, Ekonomski fakultet, Skopje, 1991, str. 45-70.

³ Gregori Bateson -*Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Ballantine Books, New York, 1972, p. 134.

veka. Čak što više, ove izgledaju pogrešne i prema modernoj ekološkoj teoriji: "Biće koje pobeđuje svoj okoliš uništava sebe!"¹

Time, pojavom industriskog načina proizvodnje desio se radikalni preokret u odnosu čoveka prema ostalom živom svetu i prema prirodi uopće. Čovek je postao centar zbivanja. Ekspanzija industriskog sistema započela je ogromnom brzinom i započela je da okupira, kolonizira, da menja, iskorišćuje, osobito da zagađuje i da uništava.

Pojava industriskog načina proizvodnje uvećala je ljudsku moć nad prirodom, a istodobno je izrodila i viši stepen destrukcije i rasipništva. Zato treba locirati ugroženost životnog okoliša i treba pokušati da se ova razreši u sistemu vrednosti i u njihovoj primeni, u kulturi življenja, politici, pravnoj regulativi, a posebice i u ekonomskoj sferi, u djelovanju poslovnih zajednica, ukoliko se želi doseći do korena mogućih promena u pozitivnom smeru.

U ovom je smislu, najveći današnji izazov pred čovekom kako osmisliti ekonomski razvitak, koji će biti dovoljan da zadovolji potrebe svih ljudi na planeti, te istodobno zaustavi uništavanje prirodnih eko-sistema, tj. umanjiti ili svesti na razumnu meru zagađivanje okoliša. Reč je o osmišljavanju jedne "ekološke ekonomije" kao najhitnijeg ljudskog pitanja. Zato su poslovnim zajednicama i onima koji učestvuju u njima neophodni novi i širi pogledi. Neophodno je ponovno procenjivanje celovite perspektive kada je reč o produktivnosti, kao i o svemu drugome na polju biznisa!

Ovo treba biti pragmatično, ali i etičko - pragmatizam treba biti izbalansiran *holističkim razmišljanjem* o celini sveta i općim zakonima života, tj. etikom i ekologijom, ali ne kao kvijetistički pristup milosrđa i suošćanja, nego aktivnim spoznavanjem, poticanjem, popravljanjem stanja - preko etičke osnove ekološke svesti i akcije.

Ali, pragmatični stav koji se obično karakterizira da je orientiran prema rezultatima i želji za zaradom, ne uvek se poistovećuje sa širokogledem ili sa odgovornom etičkom svešću. Zato treba dublje ući u etiku i ekologiju, zbog toga što su kratkoročni uspesi po cenu etičkih i ekoloških principa, dugoročno ekonomski nekonzistentni i nekonstantni. Treba stvarati poslovne-biznis zajednice, koje će se pored profita rukovoditi i etičkim normativima, a istodobno treba voditi računa i o životnom okolišu.

Prethodno rečeno znači da je nefunkcionalna teza prema kojoj "u poslovnim zajednicama treba da prevladava natecateljska priroda koja će, ne samo ljude terati jedne protiv drugih, već će i čovečanstvo nagoniti protiv prirodnog sveta - onako kao što su ljudi pretvoreni u robu, tako je i svaki dio prirode pretvoren u robu, u resurs, koji se može neodgovorno prerađivati i prodavati".²

Vidljivi su rezultati brzog tehnološkog i privrednog razvoja, te nerazumljive i nerazumne promene ravnoteže u prirodi iscrpljivanjem resursâ i zagađivanjem, tj. njenim pljačkanjem³. Proizvodnja koja je isključivo zasnovana na profitu, moći i prestižu, pretvara se u jedan od najzastrašujućih razloga za uništavanje prirode. Suština problema sadržana je u ekološkoj kratkovidosti i u pohlepi onih koji poseduju ekonomsku i političku moć i koji su uglavnom preokupirani ekonomskim rastom - motivirani vrednostima koje se baziraju na profitu.⁴

U biti, svi su uvereni da je osnovni telos ekonomskog delovanja profit i korisnost, ali nije sasvim jasno da li i po cenu prekomernog, kontinuiranog i rasipničkog rasta i iskorišćavanja prirodnih resursâ, koji bi doveli do katastrofe. U tom smislu, ne postoji biznis koji može dobiti kredibilitet, a da kao jedinstveni cilj ima samo profit.

Zato, danas je formirana posebna disciplina, koja direktno proučava fenomene povezane sa ekologijom i ekonomijom - "ekonomija okoliša", koja pokušava dati pomirljive odgovore na konflikt između ekonomije i eko-sistema, rešenje koje će prevazilaziti inkompatibilnost

¹ Ibid. p.29.

² M. Bookchin, *Toward an Ecological Society*, Black Rose Books, Montreal, 1980, p. 43.

³ Vidi opširnije kod Vandana Shiva, *Biopirarstvo - Krađe prirode i znanja*, DAF, Zagreb, 2006, str. 9-25.

⁴ Vidi opširnije kod Andre Gorz, *Ekologija i politika*, Prosveta, Beograd, 1982, str. 83-120 i 144-160.

ekonomskih i ekoloških principa "stabilnosti" kao preduslova za održljivost ekološkog sistema, te ekonomskog principa "*rasta kao inherentne logike ekonomskog sistema*".¹

U našem suvremenom informatičkom društvu veoma brzo učimo o poslovnim etičkim standardima i aktivnostima. Dobijamo sve više informacija o aktivnosti biznisa i industrije, tj. o njihovim lokalnim i općim posledicama. Traži se da biznis i industrija budu prosledeni i da sami slede određene etičke i ekološke bazične standarde u ocenjivanju i delovanju.

Od ogromne važnosti je da se proširi ekološko-etička percepcija u poslovnim zajednicama. Osim čisto profitabilne motivacije, kompanije trebaju imati i altruističkih ciljeva. Potrebna je sposobnost za holističko razmišljanje i sposobnost za percepcija sebe i kompanije iz drugog ugla, kao deo većeg sistema.

U biznisu, pored osnovnih šest interesnih grupa, najviša instanca treba da nadmaša ostale. Reč je o *čovečanstvu*, koje zahteva viši stepen moralne ocene - budućnost je pod strašnom pretnjom! Odatle *eko-etički sistem*, kao osma cjelina, treba da ima najviši prioritet, tj. uvijek treba da ima prvenstvo briga o općoj zaštiti okoliša, sudarajući se sa nižom formom kratkoročnih poslovnih ciljeva i mogućnosti. Pri donošenju odluka, primarna uvek treba da bude dugoročna briga za okoliš, tj. pri formuliranju prioriteta za odluke, široki interesi okoliša moraju prevladavati ispred svih ostalih. Mora se pojaviti progresija - od tesnogledih razmišljanja o okolišu ka široj ekološkoj percepciji.

U tom kontekstu nudi se sledeća viša forma standardâ, koji kao spoznaje ekologije i poruke ekološke etika spadaju među najvažnije elemente nove bioetičke svesti i odnošenja čoveka:

- treba delovati tako što biznis neće predstavljati opasnost za neprekidno postojanje čovečanstva i za ponižavanje ličnosti kao najvišeg dostignuća života;
- pri vođenju biznisa treba zaštititi i unaprediti život kako način egzistiranja;
- vođenje biznisa ne znači uništavanje prirode zbog profita kao višeg cilja, nego njeno razumevanje kao jedine osnove života na Zemlji, bez koje se gubi smisao bilo kojeg delovanja;
- na kraju, vođenje biznisa tako što po nikakvoj ceni neće se ugroziti biološka raznolikost, nego će se čuvati živo, a od čoveka će se tražiti odgovornost za njegovu zaštitu.

Tome je tako jer danas čovečanstvo je suočeno sa najvećim izazovom do sada - da spasi prirodu od nepovratnog uništenja. Čovek je naručio prirodnu ramnotežu do katastrofalnih granica i to preko postupke koji se graniče sa ludilom. Zato je potrebno da se ponovo kultivira njegov odnos prema prirodi do granica preko kojih je nedozvoljen bilo kakav postupak koji će značiti dalji štetni utecaj.

U tom cilju, već duže vremena najveća pažnja je usmerena na poslovne zajednice - kao zagađivače i pokretače nezaustavljivog rasta. Rad poslovnih zajednici mora se izmeniti u prijateljskijem smeru ka prirodi, zato što će se u suprotnom umanjivati kvalitet života i ugrožavat će se opstanak sviju nas. Reorganizacija zasnovana na pritisku je nemoguća zbog toga što su biznis i industrija teški za percepciju, sa nejasnim i nestabilnim modelom vlasništva, te imaju difuznu proizvodnju. Oni sami sadrže tehničke i ekonomske komponente potrebne za eko-etičku rekonstrukciju.

Prethodno znači da sprovođenje aktivnosti po zapovjedi je mnogo teže, neprifatljivije, neefikasnije i nepostojanije od samosvesnih aktivnosti. Ali oni koji rukovode, upravljaju biznisom i industrijom treba da budu podložniji moralnim procenama u svojim odlukama koje imaju daleko efikasnije delovanje ako su u suglasnosti s njihovom celosnom odgovornošću za efekte na okoliš. Reč je o kategoriji upravljačke funkcije - menadžmenta.

U ovakvim uslovima, filosofija menadžmenta ima visoku postojanost. U ovim vremenima dramatičnih i brzih promena tržišta, politika menadžmenta je važnija nego bilo kada do sada. Dobro

¹ G.A.Cole, *Management - Theory and practice*, DP Publications Ltd, London, 1993, p. 223-297.

koordinirani i lojalni timovi menadžmenta su preduslovi za uspeh. Zato se postavlja pitanje: Da li je moguće napraviti opću duhovnu i svetsku reorganizaciju bez pritiska i zapovedi, putem etičkog i ekološkog osveščivanja kao motivacije i pokretačke snage u obliku razvijanja i njegovanja u praksi jedne etičke kategorije - *odgovornosti upravljača poslovnih zajednica*?

Ukolku su poslovni ciljevi istodobno orijentirani i na zaštitu okoliša, a pri tom su profitabilni, to svakako treba nadograditi. Ukoliku je suprotno, loše je, jer si u ovom svetu nitko ne može dozvoliti da čeka, da odlaže, da prebaci grešku na drugoga, da profit postavi kao nešto jedino ispravno, dok posteljicu života (sama priroda) ostavi njenoj sopstvenoj regeneraciji, koja više nije moguća.

Eko-etički standardi u poslovnim zajednicama moraju biti nosiocem jedne sveobuhvatne etike života. Svi imaju ovu odgovornost, svi imaju utecaja, svi imaju interesa za razvitak biznisa koji bi trebalo biti usmjeren ka zašuvanju okoliša u najširem ekološkom smislu.

U ovom je smislu "*potrebna jedna nova etika odgovornosti čoveka za zaštitu prirode*"¹, kao što ju je definirao Hans Jonas, "*etika solidarnosti čovjeka sa organskim svijetom, taka što bi u obvezi za budućnost čovekovog kolektivnog odnošenja u uslovima tehničke civilizacije bila jasno sadržana i budućnost prirode*".²

U suprotnom, čemu zarađeno ako nema uslova za život u kojem će se to investirati i uvećati, ako se unište uslovi vlastitog življenja kroz koje bi se stečeno pojavilo?! čovek mora, prije svega, najvećma, upravo u poslovnim zajednicama, da se drži etičkih načela svoga prirodnog životnog okoliša da bi dobio pravilne implikacije za širu i sustavnu perspektivu biznisa, a uopće i života.

* * *

Zaključno, biznis i industrija treba da slijede određene "večne" etičke osnovne standarde. Za formuliranje prednosti pri donošenju odluka uvek je primarna dugoročna briga za okoliš. Pri formulaciji prioriteta za donošenje odluka, široki interesi okoliša moraju prevladavati ispred svih ostalih.

Zato se prethodno spomenata standarda uzimaju kao viša instanca. I pored visokih standarda za poslovnu aktivnost, oni ne mogu biti pokriće za zapostavljanje onih "nižih" standarda, kao što su koncentracija u rešavanju ekoloških problema, pozitivan pristup biološkim aspektima življenja i životnom okolišu, podizanju niskog nivoa ekološke svesti ljudi, odbacivanje indolentnosti i nadopunjavanje nedostatka određenja i ustrajnosti da se prave istinske stvari za zaštitu prirode... Još više, oni indiciraju kako treba da deluju standardi ili da budu rangirani kao prioriteti, jer je sama realnost jednostavna: "*Utečaj industriskog razvitka na okoliš izazvao je suštastvene promene koje su vidljive u svakom negovom delu. Industriski sistem agresivno zahvaća prirodni okoliš i postepeno ga menja i uništava*".³ Zato je vreme za osveščivanje i za započinjanje s delovanjem koje je suglasno s eko-etičkim standardima, da bi se dohvatili koreni života, a da se pri tom oni ne povrijede i unište.

Uostalom, ekologija, kao etika komuniciranja ljudi sa svojim okolišem i među sobom, podseća nas da se trebamo zauzeti za popravljjanje stanja prirode, naše osnove postojanja. Ova se šansa ne smije ispustiti, ne smije duhovno sljepilo da nadvlada razum, a ekološku revolucij u umrtviti zbog despotizma onih koji se ne brinu!

¹ Denko Skalovski, *Etika na odgovornosti*, Bigos, Skopje, 2005, str. 111.

² Hans Jonas, *Princip odgovornost - Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990, str. 29

³ Herbert Grul, *Jedna planeta je opljačkana*, Prosveta, Beograd, 1985, str. 98.

LITERATURA

1. Aceski, Ilija. (2000). *Socijalna ekologija*. Filozofski fakultet, Skopje.
2. Slaveski, Trajko. (1991). *Sovremeni ekonomski školi vo SAD*. Ekonomski fakultet, Skopje.
3. Bateson, Gregory. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. Ballantine Books, New York.
4. Bookchin, Murray. (1980). *Toward an Ecological Society*, Black Rose Books, Montreal.
5. Cole, G.A. (1993). *Management - Theory and practice*. DP Publications Ltd, London.
6. Shiva, Vandana. (2006). *Biopirastvo - Krađe prirode i znanja*, DAF, Zagreb.
7. Gorz, Andre. (1982). *Ekologija i politika*. Prosveta, Beograd.
8. Skalovski, Denko. (2005). *Etika na odgovornosta*. Bigos, Skopje.
9. Jonas, Hans. (1990). *Princip odgovornost - Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo.
10. Grul, Herbert. (1985). *Jedna planeta je opljačkana*. Prosveta, Beograd.